

DE ODYSSEE:

EEN CULTUURHISTORISCHE
GESCHIEDENIS VAN HOMERS
MEESTERWERK

MJ van Hagen

DE ODYSSEE:

EEN CULTUURHISTORISCHE GESCHIEDENIS
VAN HOMERS MEESTERWERK

Copyright © 2026 MJ van Hagen

Auteur: MJ van Hagen

Website: <https://rinusvanhagen.nl>

Uitgever: Historisch Onderzoek

ISBN: 9789403923871

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Voorwoord	5
Algemene inleiding	11
De Odyssee: een cultuurhistorisch monument van de Griekse beschaving	17
Datering van de <i>Odyssee</i>	27
Samenstelling en auteurschap van de <i>Odyssee</i>	42
Invloeden op de <i>Odyssee</i> : Mesopotamische erfenissen en de internationale wereld van de oude mythologie	58
De geografie van de <i>Odyssee</i> : tussen historische werkelijkheid en mythisch landschap	75
Samenvatting van de <i>Odyssee</i>	88
De opbouw van de <i>Odyssee</i>	110
Vertelkunst en taal van de <i>Odyssee</i>	126
Thema's en motieven van de <i>Odyssee</i> : de betekenis van de thuiskomst (<i>nostos</i>)	140
Thema's en motieven van de <i>Odyssee</i> : de omzwervingen van Odysseus	155
Thema's en motieven van de <i>Odyssee</i> : gastvrijheid en gastvriendschap (<i>xenia</i>)	167
Thema's en motieven van de <i>Odyssee</i> : beproeving, herkenning en identiteit	181
Thema's en motieven van de <i>Odyssee</i> : voortekenen, goddelijke tekenen en de wil van de goden	194
Receptie van de <i>Odyssee</i> : van de archaïsche Griekse wereld tot de late oudheid	211
Receptie van de <i>Odyssee</i> na de klassieke oudheid: de Byzantijnse traditie en het voortleven van Homerus	225
Receptie van de <i>Odyssee</i> in de vroegmoderne tijd: het debat tussen Oudheid en Moderniteit	243
Moderne receptie van de <i>Odyssee</i> : orale traditie en de geboorte van het moderne Homerusonderzoek	258

De blijvende invloed van de <i>Odyssee</i> op de westerse cultuur	271
Vertalingen van de <i>Odyssee</i> : de wereldreis van een klassiek meesterwerk	285
De <i>Odyssee</i> in de wereldliteratuur: een onuitputtelijke bron van literaire inspiratie	301
De <i>Odyssee</i> op film en televisie: Homerus in de moderne beeldcultuur	316
De <i>Odyssee</i> in opera, muziek en ballet: Homerus op het toneel...	330
Index.....	343

VOORWOORD

De Odyssee: Een Cultuurhistorische Geschiedenis van Homers Meesterwerk

Er zijn maar weinig literaire werken die gedurende bijna drieduizend jaar onafgebroken gelezen, verteld, vertaald en opnieuw geïnterpreteerd zijn. De Odyssee behoort zonder enige twijfel tot deze uitzonderlijke categorie. Sinds haar ontstaan in de vroege archaische periode van Griekenland heeft dit epos generaties lezers gefascineerd en kunstenaars, filosofen, historici en schrijvers geïnspireerd. Het verhaal van Odysseus, koning van Ithaka, die na de val van Troje een lange en gevaarlijke reis onderneemt om zijn vaderland terug te bereiken, is uitgegroeid tot veel meer dan een avonturenverhaal. Het is een universele beschouwing over de menselijke conditie, over verlies en verlangen, over macht en kwetsbaarheid, over trouw en verraad, over intelligentie en overlevingskunst.

Hoewel de Odyssee vaak wordt gelezen als een spannend heldenepos vol mythische monsters, goddelijke interventies en exotische eilanden, is zij in werkelijkheid veel meer dan een verzameling fantastische avonturen. Achter iedere episode schuilt een diepere culturele betekenis. De Cycloop Polyphemos vertegenwoordigt niet slechts een monsterlijke tegenstander, maar vormt een spiegelbeeld van de Griekse beschaving zelf. Zijn gebrek aan gastvrijheid staat lijnrecht tegenover de fundamentele Griekse waarde van *xenia*, de wederzijdse verplichting tussen gast en gastheer. De Sirenen symboliseren niet uitsluitend gevaarlijke verleidingen, maar belichamen tevens de onweerstaanbare aantrekkingskracht van kennis en herinnering. Circe en Kalypso zijn veel meer dan mythologische verleidsters; zij vertegenwoordigen de voortdurende spanning tussen sterfelijkheid en onsterfelijkheid, tussen menselijke verantwoordelijkheid en de verleiding om de werkelijkheid te ontvluchten.

Juist deze gelaagdheid maakt de Odyssee tot een van de meest invloedrijke teksten uit de wereldliteratuur. Iedere generatie ontdekt nieuwe betekenissen in hetzelfde verhaal. Voor de Romeinen was Odysseus vooral het voorbeeld van sluwe intelligentie. Middeleeuwse auteurs zagen hem dikwijls als een zondige avonturier die zijn grenzen overschreed. Renaissancehumanisten bewonderden hem als de ideale ontdekkingsreiziger en belichaming van menselijke

nieuwsgierigheid. Verlichtingsdenkers zagen in hem de rationele mens die dankzij verstand en doorzettingsvermogen de natuur overwint. Moderne psychologen herkennen in zijn reis een metafoor voor persoonlijke ontwikkeling, terwijl cultuurhistorici de Odyssee beschouwen als een onschatbare bron voor het begrijpen van de Griekse samenleving.

Dit boek is geschreven vanuit dat laatste perspectief. Het is geen literaire analyse alleen, maar vooral een cultuurhistorische geschiedenis van Homers meesterwerk. Het uitgangspunt is dat de Odyssee niet los kan worden gezien van de wereld waarin zij ontstond. Een tekst is immers nooit uitsluitend het product van de verbeelding van een dichter. Zij weerspiegelt de waarden, normen, angsten, verwachtingen en maatschappelijke structuren van haar tijd. Achter iedere scène gaat een historische werkelijkheid schuil, al is deze vaak vermengd met mythe, religie en collectieve herinnering.

De Griekse wereld van de achtste eeuw v.Chr., waarin de Odyssee waarschijnlijk haar definitieve vorm kreeg, bevond zich in een periode van ingrijpende veranderingen. Na de ineenstorting van de Myceense paleisbeschaving rond 1200 v.Chr. volgden eeuwen waarin geschreven bronnen vrijwel geheel ontbreken. Deze zogenoemde Griekse Donkere Eeuwen vormden echter geen periode van culturele stilstand. Integendeel, juist in deze eeuwen ontwikkelden zich nieuwe sociale structuren, ontstonden de eerste poleis en werden de fundamenteen gelegd voor de klassieke Griekse beschaving. De herinneringen aan de verdwenen paleiswereld bleven voortleven in mondelinge tradities, waarin helden als Agamemnon, Achilles en Odysseus geleidelijk uitgroeiden tot legendarische figuren.

De Odyssee is daarom zowel een venster op het verre Myceense verleden als een spiegel van de samenleving waarin Homerus leefde. De wereld die in het epos wordt beschreven is een fascinerende mengeling van historische herinneringen en eigentijdse werkelijkheid. Bronzen wapens bestaan naast ijzeren werktuigen. Koningen regeren over kleine gemeenschappen die sterk doen denken aan de aristocratische elites van de archaïsche periode. Paleizen herinneren aan Myceense burchten, terwijl sociale gebruiken duidelijk aansluiten bij de achtste eeuw v.Chr. Juist deze vermenging van verleden en heden maakt de Odyssee tot een unieke historische bron.

In de afgelopen anderhalve eeuw hebben archeologische ontdekkingen ons begrip van Homerus ingrijpend veranderd. Heinrich Schliemann bracht Troje en Mycene opnieuw onder de aandacht van de wetenschap. Arthur Evans legde het paleis van

Knossos bloot en onthulde de rijkdom van de Minoïsche beschaving. Latere archeologen onderzochten Pylos, Tiryns, Thebe en talloze andere vindplaatsen. Dankzij deze ontdekkingen weten wij tegenwoordig dat achter de Homerische verhalen daadwerkelijk een complexe bronstijdwereld schuilgaat. Hoewel de gebeurtenissen uit de Odyssee onmogelijk letterlijk historisch kunnen worden opgevat, weerspiegelen zij wel degelijk tradities die teruggaan tot de Late Bronstijd.

Even belangrijk is de ontwikkeling van de filologie. Sinds de negentiende eeuw hebben onderzoekers zich intensief beziggehouden met de zogenaamde Homerische kwestie: wie was Homerus? Was hij werkelijk één dichter, of vertegenwoordigt de naam een lange traditie van mondelinge overlevering? De meeste hedendaagse onderzoekers beschouwen de Odyssee als het eindproduct van eeuwenlange orale tradities die uiteindelijk in schrift werden vastgelegd. Zangers, de *aoidoi*, droegen de verhalen gedurende generaties voor en pasten deze voortdurend aan hun publiek aan. Daardoor bezit het epos een bijzondere dynamiek: het is tegelijkertijd oud en vernieuwend, traditioneel en creatief.

Deze orale oorsprong verklaart veel van de literaire kenmerken van de Odyssee. De vele herhalingen, vaste formuleringen, epitheta en terugkerende scènes zijn geen stilistische zwakheden, maar functionele hulpmiddelen voor de voordracht. Zij maakten het mogelijk duizenden versregels uit het hoofd voor te dragen zonder schriftelijke ondersteuning. Moderne lezers ervaren deze herhalingen soms als overbodig, terwijl zij oorspronkelijk juist essentieel waren voor de performatieve kracht van het epos.

Een cultuurhistorische benadering vraagt echter om meer dan alleen aandacht voor de tekstgeschiedenis. Zij richt zich eveneens op de samenleving die in de Odyssee zichtbaar wordt. Hoe zag het dagelijks leven eruit? Welke rol speelden vrouwen? Hoe functioneerde slavernij? Wat betekende eer? Welke religieuze rituelen bepaalden het leven van gewone mensen? Hoe werd gastvrijheid georganiseerd? Welke economische netwerken verbonden de Griekse wereld met Egypte, Anatolië, Cyprus en het Nabije Oosten?

Juist deze vragen staan centraal in dit boek.

De Odyssee vormt namelijk een uitzonderlijke bron voor het bestuderen van de sociale geschiedenis van de vroege Griekse wereld. Anders dan de Ilias, die grotendeels is geconcentreerd rondom de strijd op het slagveld, voert de Odyssee de lezer langs boerderijen,

paleizen, havens, markten, eilanden en huishoudens. Wij ontmoeten herders, vissers, dienstmeisjes, ambachtslieden, handelaren, slaven, zangeressen en oude voedsters. De wereld van Odysseus is niet uitsluitend die van koningen en krijgers, maar ook van gewone mensen die gezamenlijk het fundament van de samenleving vormen.

Bijzondere aandacht zal worden besteed aan de positie van vrouwen. Penelope behoort tot de meest complexe vrouwelijke personages uit de antieke literatuur. Zij is tegelijkertijd echtgenote, moeder, regentes en diplomate. Haar beroemde list met het onafgemaakte lijkkleed toont dat intelligentie binnen de Odyssee niet uitsluitend een mannelijke eigenschap is. Ook Athena, Circe, Kalypso, Nausikaä, Arete en Eurykleia vervullen cruciale rollen in de ontwikkeling van het verhaal. Hun invloed reikt veel verder dan traditionele interpretaties vaak suggereren.

Daarnaast vormt religie een onmisbaar onderdeel van de Homerische wereld. De goden zijn voortdurend aanwezig, maar zij functioneren niet als almachtige scheppers in latere monotheïstische tradities. Zij vertegenwoordigen eerder kosmische krachten die het menselijk handelen beïnvloeden zonder de menselijke verantwoordelijkheid volledig weg te nemen. Odysseus blijft uiteindelijk verantwoordelijk voor zijn eigen keuzes, ook wanneer Athena hem ondersteunt of Poseidon hem tegenwerkt. De Odyssee toont daarmee een wereldbeeld waarin goddelijke voorzienigheid en menselijke vrijheid voortdurend met elkaar verweven zijn.

Even belangrijk is de geografische dimensie van het epos. Al sinds de oudheid discussiëren geleerden over de vraag waar Odysseus werkelijk heeft gereisd. Bevonden de Lotofagen zich in Noord-Afrika? Was het eiland van Circe gelegen aan de Tyrreense kust? Is de doorgang tussen Skylla en Charybdis gebaseerd op de Straat van Messina? Of moeten al deze plaatsen vooral symbolisch worden begrepen? Dit boek onderzoekt de geografische tradities zonder te vervallen in simplistische identificaties. Mythe en werkelijkheid blijken voortdurend in elkaar over te lopen.

De invloed van de Odyssee strekt zich uit tot vrijwel iedere periode van de westerse cultuurgeschiedenis. Vergilius liet zich inspireren bij het schrijven van de Aeneis. Dante plaatste Odysseus in zijn *Inferno* als voorbeeld van grenzeloze nieuwsgierigheid. James Joyce transformeerde het epos in zijn modernistische meesterwerk *Ulysses*. Film, opera, schilderkunst, theater, psychologie en zelfs populaire cultuur blijven nieuwe interpretaties voortbrengen. De reis van

Odysseus is uitgegroeid tot een archetype van de menselijke zoektocht naar identiteit.

Toch blijft de oorspronkelijke Odyssee verrassend actueel. De thema's die Homerus behandelt zijn tijdloos. Wat betekent het om na jaren van oorlog weer thuis te komen? Hoe verandert een mens door zijn ervaringen? Kan iemand werkelijk terugkeren naar het leven dat hij ooit kende? Hoe ga je om met verlies, trauma en herinnering? Wat betekent trouw wanneer de tijd alles lijkt te veranderen? En misschien wel de belangrijkste vraag: waar ligt uiteindelijk ons ware thuis?

Deze vragen maken de Odyssee tot een werk dat iedere generatie opnieuw aanspreekt. Hoewel de maatschappelijke context ingrijpend is veranderd, herkennen moderne lezers nog steeds de fundamentele menselijke ervaringen die Homerus beschrijft. Heimwee, hoop, liefde, angst, verlies, doorzettingsvermogen en verlangen zijn even universeel als drieduizend jaar geleden.

In dit boek wordt daarom gekozen voor een multidisciplinaire benadering waarin literatuurwetenschap, archeologie, geschiedenis, religiewetenschap, antropologie, taalkunde en cultuurgeschiedenis elkaar aanvullen. Waar mogelijk worden Homerische passages vergeleken met archeologische vondsten, inscripties, iconografisch materiaal en latere Griekse bronnen. Daarbij wordt steeds onderscheid gemaakt tussen historische reconstructie, literaire interpretatie en mythologische traditie. Niet alles wat Homerus beschrijft is historisch gebeurd, maar vrijwel alles vertelt ons iets over de cultuur waarin het verhaal werd gevormd en doorgegeven.

Het doel van dit boek is niet om definitieve antwoorden te geven op alle Homerische vraagstukken. Integendeel, de Odyssee dankt haar blijvende aantrekkingskracht juist aan de rijkdom van haar interpretatiemogelijkheden. Iedere lezer ontdekt een andere Odysseus. Voor de één is hij een briljante strateeg, voor de ander een problematische held. Sommigen zien hem als voorbeeld van menselijke veerkracht; anderen als een man die voortdurend wordt geconfronteerd met de gevolgen van zijn eigen keuzes. Al deze interpretaties hebben hun plaats binnen de lange geschiedenis van de receptie van Homerus.

De cultuurhistorische benadering die in dit boek wordt gevolgd, probeert de lezer uit te nodigen om verder te kijken dan de afzonderlijke avonturen. Achter de Cycloop ligt de betekenis van beschaving. Achter de Sirenen schuilt de macht van kennis. Achter Penelope openbaart zich de rol van vrouwen binnen aristocratische

samenlevingen. Achter de paleizen liggen de herinneringen aan de Myceense wereld. Achter de goden verschijnt het religieuze wereldbeeld van de archaïsche Grieken. En achter de terugkeer van Odysseus ontvouwt zich uiteindelijk een universeel menselijk verlangen: de zoektocht naar een plaats die men werkelijk thuis kan noemen.

De Odyssee is daarom niet slechts het verhaal van één man die na twintig jaar eindelijk zijn eiland bereikt. Het is het verhaal van de menselijke beschaving zelf: van reizen en ontdekken, van oorlog en vrede, van verlies en herstel, van herinnering en identiteit. Juist daarom blijft Homers meesterwerk, bijna drie millennia na zijn ontstaan, een van de grootste culturele monumenten uit de geschiedenis van de mensheid.

Moge dit boek de lezer uitnodigen om opnieuw met Odysseus op reis te gaan—niet alleen over de wateren van de Middellandse Zee, maar ook door de rijke wereld van de Griekse cultuur, waarin geschiedenis, mythe en menselijke ervaring onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

ALGEMENE INLEIDING

Waarom de *Odyssee* nog altijd relevant is

Bijna drieduizend jaar nadat de eerste verzen van de *Odyssee* werden voorgedragen, blijft Homers meesterwerk lezers over de gehele wereld fascineren. Slechts weinig literaire werken hebben een vergelijkbare levensduur gekend of zijn erin geslaagd gedurende zoveel eeuwen hun culturele betekenis te behouden. Beschavingen zijn opgekomen en verdwenen, religies hebben elkaar opgevolgd, politieke systemen zijn ontstaan en ingestort, wetenschappelijke revoluties hebben het wereldbeeld van de mens fundamenteel veranderd en de technologische vooruitgang heeft vrijwel ieder aspect van het dagelijks leven getransformeerd. Toch wordt de *Odyssee* nog steeds gelezen, vertaald, onderzocht en opnieuw verteld. Het epos behoort tot de fundamenteën van de westerse beschaving en vormt tegelijkertijd een universeel verhaal dat culturele, geografische en historische grenzen overstijgt. Juist deze opmerkelijke duurzaamheid roept een fundamentele vraag op: waarom blijft een gedicht dat vermoedelijk in de achtste eeuw vóór Christus zijn definitieve vorm kreeg nog altijd zo actueel? Het antwoord ligt niet uitsluitend in de literaire schoonheid van Homers taal of in de spanning van de avonturen die Odysseus beleeft, maar vooral in het feit dat de *Odyssee* diep menselijke ervaringen verwoordt die iedere generatie opnieuw herkent. De reis van Odysseus is uiteindelijk geen geografische tocht alleen, maar een zoektocht naar identiteit, verantwoordelijkheid, verbondenheid en de betekenis van thuis. Dat zijn vragen die de mensheid blijven bezighouden, ongeacht tijd of plaats.

De *Odyssee* ontstond in een wereld die op het eerste gezicht nauwelijks overeenkomsten lijkt te vertonen met de moderne samenleving. De Grieken van de archaïsche periode leefden in kleine gemeenschappen waarin familie, religie, eer en onderlinge verplichtingen de fundamenteën van het sociale leven vormden. Hun wereldbeeld werd bepaald door goden die voortdurend ingrepen in menselijke aangelegenheden, door mondelinge tradities waarin geschiedenis en mythe onlosmakelijk met elkaar verweven waren, en door een economie die voornamelijk gebaseerd was op landbouw, veeteelt en maritieme handel. Toch blijkt bij nadere beschouwing dat de fundamentele vragen waarmee Odysseus wordt geconfronteerd opmerkelijk weinig verschillen van de vraagstukken die moderne

mensen bezighouden. Hoe behoudt iemand zijn identiteit tijdens langdurige afwezigheid? Wat betekent het om werkelijk thuis te komen nadat oorlog, verlies en verandering een mens diepgaand hebben gevormd? Hoe blijft men trouw aan zichzelf wanneer omstandigheden voortdurend aanpassing eisen? Welke verantwoordelijkheid draagt een leider tegenover zijn gemeenschap, en hoe verhoudt persoonlijke ambitie zich tot morele verplichtingen? De Odyssee geeft geen eenvoudige antwoorden op deze vragen, maar onderzoekt ze in al hun complexiteit. Juist daardoor blijft het epos herkenbaar voor lezers uit iedere periode van de geschiedenis.

De actualiteit van de Odyssee wordt nog duidelijker wanneer men beseft dat het epos in wezen handelt over de gevolgen van oorlog. Anders dan de Ilias, waarin de heroïsche strijd rond Troje centraal staat, begint de Odyssee wanneer de overwinning reeds is behaald. De oorlog is voorbij, maar de werkelijke beproeving moet nog beginnen. Odysseus is geen onoverwinnelijke held die triomfantelijk naar huis terugkeert. Hij is een man die probeert zijn leven opnieuw op te bouwen nadat twintig jaren van geweld, verlies en voortdurende onzekerheid hem ingrijpend hebben veranderd. Zijn terugkeer verloopt moeizaam, niet alleen omdat goden en monsters zijn reis bemoeilijken, maar vooral omdat hij zelf niet langer dezelfde persoon is die ooit uit Ithaka vertrok. Deze thematiek sluit verrassend nauw aan bij moderne inzichten over oorlogservaringen, psychologische trauma's en de langdurige gevolgen van gewapende conflicten. Soldaten die terugkeren van hedendaagse oorlogen herkennen dikwijls dezelfde vervreemding die Odysseus ervaart. Ook zij ontdekken dat de wereld waarin zij terugkeren niet meer dezelfde is en dat zij zelf eveneens ingrijpend zijn veranderd. De Odyssee behoort daarmee tot de oudste literaire werken waarin de problematiek van terugkeer na oorlog op indringende wijze wordt beschreven.

Even tijdloos is de centrale plaats die het begrip *nostos*, de terugkeer naar huis, inneemt binnen het epos. In de Griekse cultuur was *nostos* veel meer dan het bereiken van een geografische bestemming. Het verwees naar het herstel van de natuurlijke orde, naar de hereniging van familieleden, naar het opnieuw innemen van een rechtmatige plaats binnen de gemeenschap en naar het hervinden van persoonlijke identiteit. Voor Odysseus betekent Ithaka niet slechts een eiland in de Ionische Zee, maar het centrum van zijn bestaan, de plaats waar zijn verleden, zijn familie, zijn koningschap en zijn toekomst samenkomen. Ook in de moderne wereld behoudt dit idee zijn

betekenis. Miljoenen mensen verlaten hun geboortegrond als gevolg van oorlog, politieke vervolging, economische omstandigheden of persoonlijke keuzes. Migranten, vluchtelingen en expats ervaren vaak dat het begrip 'thuis' veel ingewikkelder is dan een fysieke locatie. De Odyssee laat zien dat thuiskomen niet vanzelfsprekend is en dat de grootste reis soms niet de tocht over zee is, maar de weg terug naar een vertrouwde identiteit.

Een ander aspect dat de blijvende relevantie van de Odyssee verklaart, is de manier waarop het epos menselijke intelligentie centraal stelt. Waar de Ilias vooral de fysieke kracht en militaire moed van helden verheerlijkt, onderscheidt Odysseus zich juist door zijn vermogen om problemen op te lossen. Hij overwint zijn tegenstanders zelden door brute kracht, maar door inzicht, geduld, taalvaardigheid, creativiteit en strategisch denken. Zijn beroemde ontsnapping uit de grot van de Cycloop Polyphemos behoort tot de bekendste voorbeelden van intellectuele overwinning in de wereldliteratuur. Deze nadruk op verstand boven spierkracht weerspiegelt een fundamentele verschuiving in het Griekse denken, waarin wijsheid steeds belangrijker werd als maatschappelijke deugd. In de eenentwintigste eeuw is deze boodschap misschien nog relevanter dan ooit. Moderne samenlevingen worden steeds minder bepaald door fysieke macht en steeds sterker door kennis, innovatie en het vermogen complexe problemen op te lossen. Odysseus kan daarom worden beschouwd als een van de vroegste literaire vertegenwoordigers van de denkende mens, iemand die niet wint omdat hij de sterkste is, maar omdat hij zich voortdurend weet aan te passen aan veranderende omstandigheden.

Tegelijkertijd laat Homerus zien dat intelligentie zonder morele verantwoordelijkheid gevaarlijk kan zijn. Odysseus' slimheid is niet uitsluitend een bron van succes; zij veroorzaakt eveneens rampspoed. Zijn behoefte om na de ontsnapping uit de grot zijn ware naam aan Polyphemos bekend te maken, voortgekomen uit trots en eergevoel, leidt ertoe dat Poseidon hem jarenlang blijft achtervolgen. De Odyssee toont daarmee een diep inzicht in de dubbelzinnigheid van menselijke eigenschappen. Kwaliteiten die iemand groot maken, kunnen onder andere omstandigheden juist zijn ondergang veroorzaken. Deze psychologische nuance verleent het epos een modern karakter dat nog altijd aanspreekt.

De blijvende betekenis van de Odyssee wordt eveneens bepaald door de rijke sociale wereld die Homerus beschrijft. Anders dan veel heldenverhalen richt het epos zich niet uitsluitend op koningen en

krijgers. De lezer ontmoet herders, vissers, ambachtslieden, slaven, voedsters, dienaren, prinsessen, zangeressen en eenvoudige boeren. Hierdoor ontstaat een veel vollediger beeld van de Griekse samenleving dan uitsluitend via militaire heldendichten mogelijk zou zijn geweest. De Odyssee biedt een venster op het dagelijks leven, op sociale hiërarchieën, familieverhoudingen, religieuze rituelen, gastvrijheid, rechtspraak en economische activiteiten. Voor cultuurhistorici vormt het epos daarom een uitzonderlijk waardevolle bron, niet omdat alle beschreven gebeurtenissen historisch controleerbaar zijn, maar omdat de tekst inzicht biedt in de normen en waarden die de Griekse samenleving richting gaven. Achter de avonturen schuilt een samenleving waarin eer, wederkerigheid, reputatie en gastvrijheid de basis vormden van sociale stabiliteit.

Bijzondere aandacht verdient in dit verband het begrip *xenia*, de heilige relatie tussen gast en gastheer. Vrijwel iedere belangrijke episode in de Odyssee draait direct of indirect om de vraag hoe vreemdelingen worden ontvangen. Goede gastvrijheid leidt tot vriendschap, wederzijds respect en bescherming, terwijl schending van deze regels onvermijdelijk wordt bestraft. De Cycloop Polyphemos negeert iedere vorm van gastvrijheid en wordt verblind. De vrijers in Ithaka misbruiken jarenlang de gastvrijheid van Penelope en betalen uiteindelijk met hun leven. Daartegenover staan de Faiaken, die Odysseus voorbeeldig ontvangen en hem veilig naar huis begeleiden. Deze voortdurende aandacht voor de behandeling van vreemdelingen maakt de Odyssee opvallend actueel. Ook moderne samenlevingen worden geconfronteerd met vraagstukken rondom migratie, integratie, internationale samenwerking en culturele ontmoeting. Hoewel de historische context uiteraard fundamenteel verschilt, blijft de onderliggende vraag herkenbaar: hoe gaan mensen om met degenen die van buiten de eigen gemeenschap komen?

De positie van vrouwen vormt een ander element waarin de Odyssee zijn tijd ver vooruit lijkt. Penelope is veel meer dan de passieve echtgenote die twintig jaar op haar man wacht. Zij bestuurt het paleis, bewaakt de dynastieke continuïteit, onderhandelt met de aristocratische elite van Ithaka en gebruikt haar intelligentie om de vrijers jarenlang te misleiden. Athena fungeert als beschermgodin én strategisch adviseur. Circe en Kalypso beschikken over zelfstandige macht, terwijl Nausikaä een belangrijke rol speelt in de overgang van Odysseus van zwerver naar gerespecteerde gast. Zelfs Eurykleia, de oude voedster, blijkt onmisbaar voor de uiteindelijke herkenning van haar meester. Voor een tekst uit de vroege archaïsche periode is deze

veelzijdigheid opmerkelijk. De vrouwen in de Odyssee zijn geen decoratieve nevenfiguren, maar actieve deelnemers aan de gebeurtenissen. Hun handelen bepaalt in hoge mate de voortgang van het verhaal en biedt moderne onderzoekers waardevolle inzichten in de culturele voorstellingen over vrouwelijkheid, macht, loyaliteit en huishoudelijk gezag binnen de Griekse aristocratische samenleving.

Even indrukwekkend is de manier waarop Homerus de relatie tussen mens en natuur vormgeeft. De zee vormt niet slechts het decor van Odysseus' reis, maar ontwikkelt zich tot een zelfstandig handelende kracht die voortdurend de kwetsbaarheid van de mens benadrukt. Stormen, winden, rotsen, onbekende eilanden en onvoorspelbare kustlijnen herinneren eraan dat de mens slechts beperkt controle bezit over zijn omgeving. Deze gedachte heeft in de moderne tijd een nieuwe actualiteit gekregen. Klimaatverandering, natuurrampen en ecologische vraagstukken confronteren de hedendaagse mens opnieuw met de grenzen van menselijke maakbaarheid. Hoewel Homerus deze verschijnselen verklaarde vanuit de wil van de goden, blijft de onderliggende boodschap herkenbaar: de mens leeft niet buiten de natuur, maar is er onlosmakelijk onderdeel van.

De Odyssee heeft bovendien een ongeëvenaarde invloed uitgeoefend op de geschiedenis van de wereldliteratuur. Vrijwel iedere periode heeft zich opnieuw tot Homerus gewend. De Romeinse dichter Vergilius bouwde zijn Aeneis gedeeltelijk op de structuur van de Odyssee. Middeleeuwse schrijvers namen Odysseus op in hun morele universum. Renaissancehumanisten zagen in hem de ideale vertegenwoordiger van menselijke nieuwsgierigheid. Tijdens de Verlichting groeide hij uit tot het voorbeeld van rationeel denken. De romantiek bewonderde zijn onverzettelijke verlangen naar vrijheid, terwijl moderne auteurs zoals James Joyce, Nikos Kazantzakis, Derek Walcott en Margaret Atwood het epos telkens opnieuw interpreteerden vanuit eigentijdse maatschappelijke en culturele vraagstukken. Ook in film, theater, opera, psychologie, filosofie en populaire cultuur blijft de reis van Odysseus een onuitputtelijke inspiratiebron. Weinigen beseffen hoeveel hedendaagse verhalen, van avonturenromans tot sciencefiction, uiteindelijk teruggrijpen op de narratieve structuur die Homerus bijna drie millennia geleden vormgaf.

Juist daarom verdient de Odyssee een cultuurhistorische benadering. Het epos is veel meer dan een verzameling mythologische verhalen; het is een document waarin de ontwikkeling van de Griekse beschaving zichtbaar wordt. Achter iedere episode schuilt een

netwerk van religieuze overtuigingen, politieke structuren, economische relaties, sociale normen en historische herinneringen. Door deze context zichtbaar te maken, ontstaat een rijker begrip van zowel de tekst als de samenleving waarin zij werd gevormd. De Odyssee behoort niet uitsluitend tot de geschiedenis van de Griekse literatuur, maar ook tot de geschiedenis van religie, filosofie, kunst, archeologie, antropologie en cultuur. Haar invloed reikt tot ver buiten de grenzen van de Oudheid en werkt door in vrijwel iedere fase van de Europese beschavingsgeschiedenis.

Dit boek wil de lezer daarom uitnodigen om de Odyssee niet alleen te lezen als een spannend avontuur, maar vooral als een cultuurhistorisch venster op de wereld van de archaïsche Grieken. Wij zullen onderzoeken hoe archeologische ontdekkingen het epos in een nieuw licht plaatsen, welke historische kern mogelijk achter de verhalen schuilgaat, hoe de mondelinge traditie het karakter van de tekst heeft gevormd en waarom de figuur van Odysseus nog altijd een van de meest herkenbare literaire personages uit de wereldgeschiedenis is. Daarbij zullen mythe, geschiedenis, religie, samenleving, kunst en literatuur voortdurend met elkaar worden verbonden. Want juist op het snijvlak van deze disciplines openbaart zich de ware rijkdom van Homers meesterwerk. De Odyssee is niet slechts een monument uit een ver verleden, maar een levend cultureel erfgoed dat ons nog steeds confronteert met dezelfde fundamentele vragen die de mensheid al duizenden jaren bezighouden: wie zijn wij, waar horen wij thuis, hoe gaan wij om met verlies en verandering, en welke weg moeten wij afleggen om uiteindelijk onszelf terug te vinden.

DE ODYSSEE: EEN CULTUURHISTORISCH MONUMENT VAN DE GRIEKSE BESCHAVING

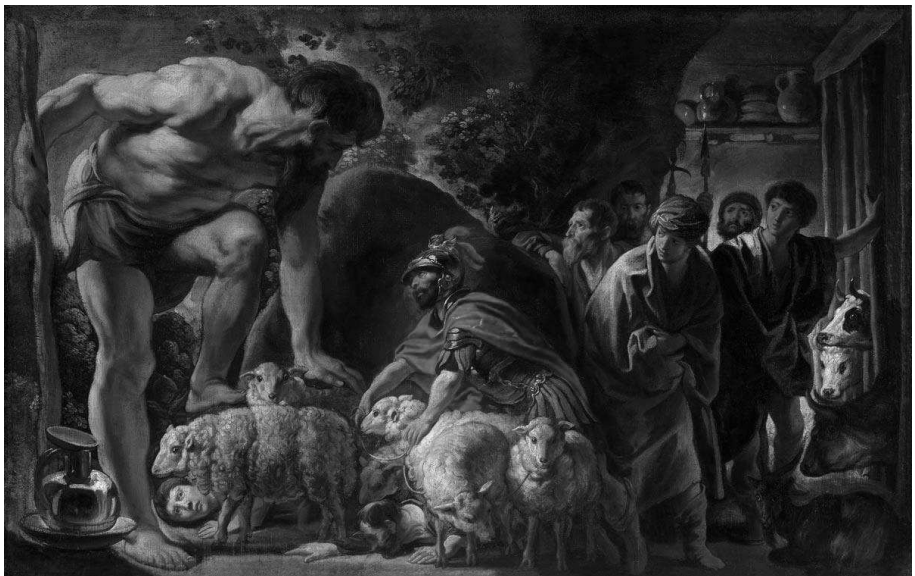
De *Odyssee* (Oudgrieks: *Ὀδύσσεια*, *Odýssea*) behoort tot de invloedrijkste literaire werken uit de wereldgeschiedenis en vormt, samen met de *Ilias*, het fundament van de klassieke Griekse epische traditie. Het epos wordt sinds de oudheid toegeschreven aan Homerus, hoewel hedendaagse wetenschappelijke inzichten aannemen dat beide epen hun oorsprong vinden in een eeuwenlange mondelinge verteltraditie. Generaties van zangers en voordrachtskunstenaars hebben verhalen over de Trojaanse oorlog en haar helden levend gehouden voordat zij uiteindelijk werden vastgelegd in geschreven vorm. De *Odyssee* is daardoor niet uitsluitend het werk van één dichter, maar de weerslag van een collectief cultureel geheugen dat zich over meerdere eeuwen ontwikkelde. Vermoedelijk werd het epos samengesteld in de achtste of vroege zevende eeuw v.Chr., in een periode waarin de Griekse wereld zich ontwikkelde van lokale gemeenschappen tot de eerste zelfstandige poleis. Juist in deze tijd ontstond een groeiende behoefte om het verleden te bewaren en de gemeenschappelijke identiteit van de Grieken te verankeren in verhalen over helden, goden en verre reizen. De *Odyssee* groeide uit tot een van de belangrijkste dragers van die culturele herinnering en vormt nog altijd een onmisbare bron voor het begrijpen van de denkwereld van de archaïsche Griekse beschaving.

Illustratie 1. Homerus en de wereld van de Odyssee. Afbeeldingen van een klassieke Homerusbuste, een middeleeuws handschrift van de Odyssee en artistieke reconstructies van Odysseus tijdens zijn terugreis naar Ithaka.

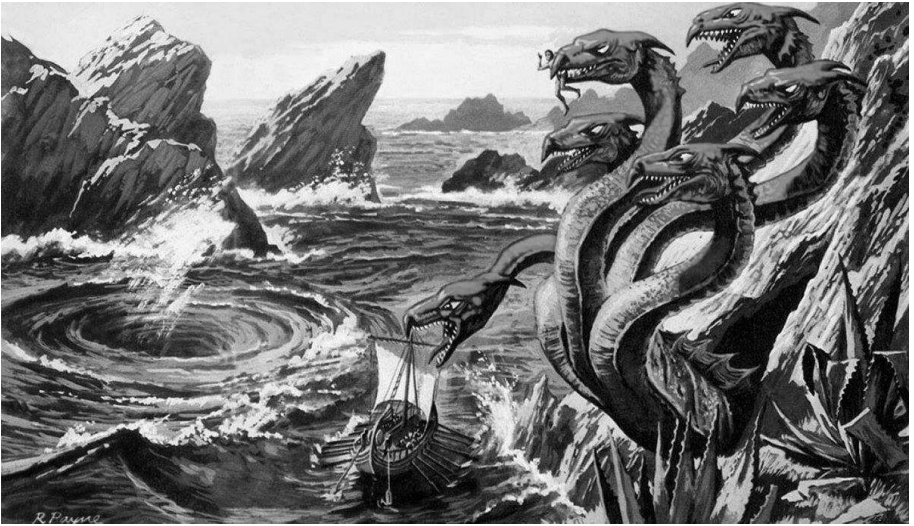
Bronnen: British Museum (Londen); Vatican Library; Wikimedia Commons; Rijksmuseum van Oudheden Leiden (collecties en publieke beeldbanken).

De *Odyssee* onderscheidt zich van de *Ilias* doordat zij niet de oorlog zelf beschrijft, maar juist de moeilijke terugkeer naar huis na afloop

van het conflict. Centraal staat Odysseus, koning van Ithaka, die na de val van Troje nog tien jaar over de Middellandse Zee zwerft voordat hij zijn koninkrijk terugziet. Zijn omzwervingen voeren hem langs onbekende eilanden, vreemde volken en mythische wezens die ieder op hun eigen wijze de gevaren symboliseren waarmee zeevaarders in de oudheid werden geconfronteerd. De Cycloop Polyphemos, de Sirenen, Skylla en Charybdis, de tovenaress Circe en de nimf Kalypso behoren tot de beroemdste episoden uit de westerse literatuur. Achter deze mythische verhalen gaat echter een herkenbare historische werkelijkheid schuil. Voor de Grieken was de Middellandse Zee zowel een verbindende handelsroute als een gebied vol onzekerheden. Stormen, onbekende kusten, piraterij en het ontbreken van betrouwbare navigatiemiddelen maakten iedere zeereis tot een onderneming waarin leven en dood dicht bij elkaar lagen. De avonturen van Odysseus weerspiegelen daarom niet alleen de fantasiewereld van de Griekse mythologie, maar ook de ervaringen van generaties zeevaarders die afhankelijk waren van wind, stromingen en goddelijke bescherming.

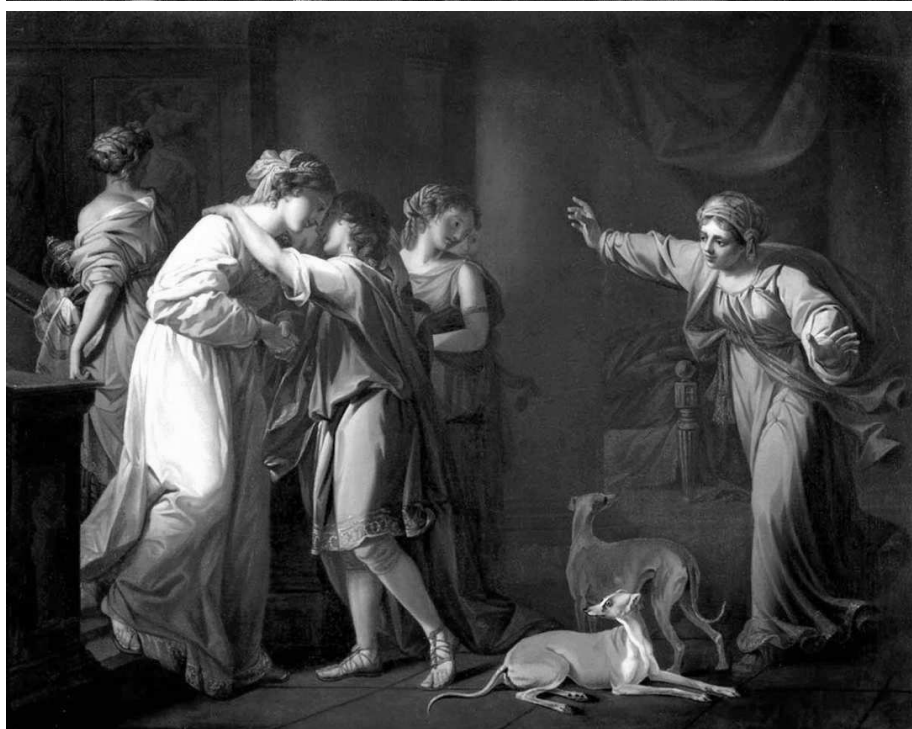
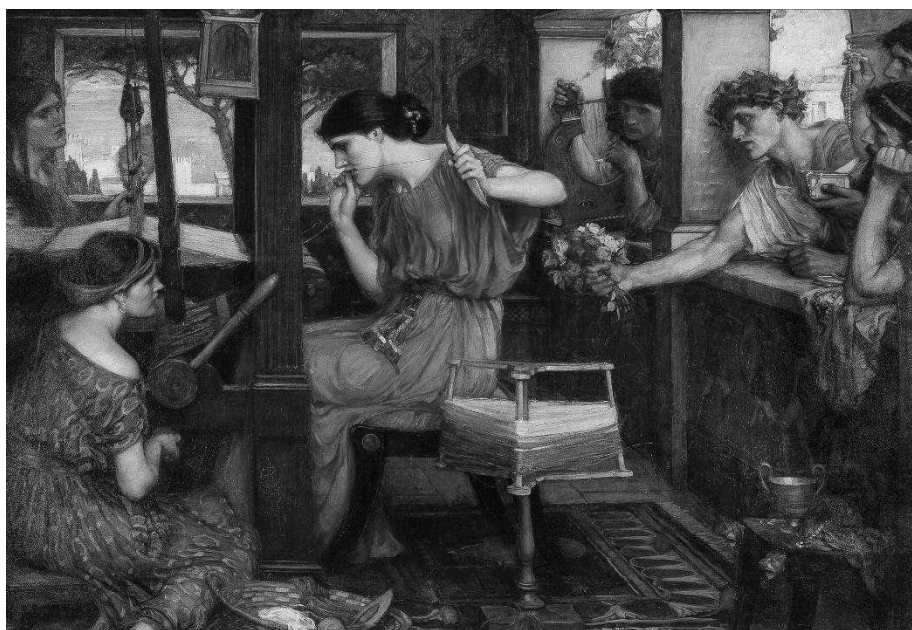

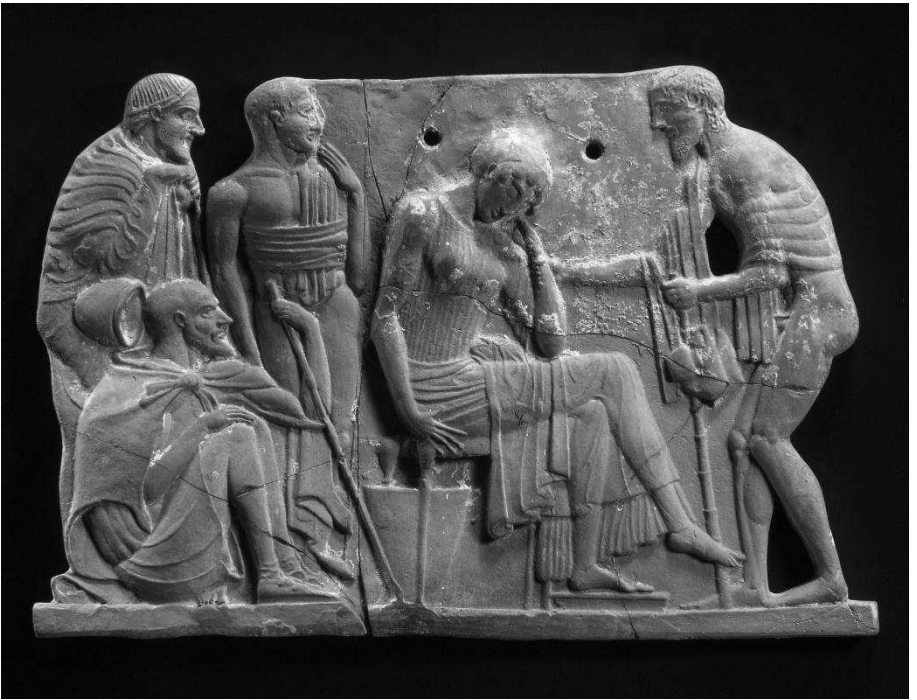

Illustratie 2. De beroemdste ontmoetingen tijdens de zwerfstocht van Odysseus: Polyphemos, de Sirenen, Circe en Skylla en Charybdis.

Bronnen: Museo Archeologico Nazionale di Napoli; British Museum; Wikimedia Commons; The Metropolitan Museum of Art, New York.

De terugkeer naar Ithaka vormt de werkelijke kern van het epos. Het Griekse begrip *nostos* – de terugkeer naar huis – vertegenwoordigt veel meer dan het beëindigen van een reis. Het verwijst naar het herstel van familiebanden, politieke orde, religieuze verplichtingen en persoonlijke identiteit. Gedurende de twintig jaar dat Odysseus afwezig is, verkeert zijn koninkrijk in een toestand van onzekerheid. Zijn echtgenote Penelope wordt belaagd door tientallen vrijers die haar tot een nieuw huwelijk willen dwingen en daarmee de macht over Ithaka hopen te verkrijgen. Haar zoon Telemachos groeit op zonder vader en wordt geconfronteerd met de moeilijke taak zijn plaats als erfgenaam veilig te stellen. Penelope toont daarbij een uitzonderlijke intelligentie door overdag een lijkwade te weven en deze iedere nacht weer uit te halen, waardoor zij haar keuze voor een nieuwe echtgenoot jarenlang weet uit te stellen. Haar list behoort tot de bekendste voorbeelden van vrouwelijke wijsheid in de Griekse literatuur en laat zien dat politieke scherpzinnigheid even belangrijk kon zijn als militaire kracht.

Illustratie 3. Penelope, Telemachos en de vrijers op Ithaka. Deze scènes tonen het politieke en familiale drama dat zich tijdens de afwezigheid van Odysseus ontwikkelt.

Bronnen: Louvre Museum (Parijs); British Museum; Wikimedia Commons; The J. Paul Getty Museum.

Een tweede fundamenteel thema binnen de *Odyssee* is de Griekse opvatting van gastvrijheid (*xenia*). In de wereld van Homerus bestond geen centraal gezag dat reizigers bescherming bood. Vreemdelingen waren volledig afhankelijk van de bereidheid van lokale gemeenschappen om voedsel, onderdak en veiligheid te verschaffen. Gastvrijheid bezat daarom een religieuze dimensie, omdat Zeus werd beschouwd als de beschermgod van iedere gast en vreemdeling. Vrijwel iedere ontmoeting van Odysseus draait om de vraag of deze heilige regels worden nageleefd. Goede gastheren ontvangen hem met eerbewijzen, geschenken en bescherming, terwijl degenen die misbruik maken van hun gasten of de gastvrijheid schenden uiteindelijk worden gestraft. De vrijers die jarenlang het paleis van

Odysseus bezetten vormen hiervan het meest sprekende voorbeeld. Hun vernietiging betekent niet alleen de persoonlijke overwinning van Odysseus, maar tevens het herstel van de morele en maatschappelijke orde waarop de Griekse samenleving was gebaseerd.

Religie vormt een onlosmakelijk onderdeel van het epos. De Olympische goden zijn voortdurend aanwezig en oefenen directe invloed uit op het lot van mensen. Athena ondersteunt Odysseus vanwege zijn wijsheid en zelfbeheersing, terwijl Poseidon hem juist tegenwerkt nadat hij zijn zoon Polyphemos heeft verblind. Toch blijft de mens verantwoordelijk voor zijn eigen handelen. Odysseus overleeft niet uitsluitend dankzij goddelijke bescherming, maar vooral door zijn uitzonderlijke intelligentie, diplomatieke vaardigheden en vermogen zich aan wisselende omstandigheden aan te passen. Daarmee verschilt hij wezenlijk van Achilles uit de *Ilias*, wiens roem vooral berust op fysieke kracht en militaire moed. In de *Odyssee* wordt juist de sluwe, bedachtzame en strategisch handelende held verheerlijkt, een ideaal dat goed aansloot bij de veranderende politieke werkelijkheid van de Griekse stadstaten.

De *Odyssee* werd eeuwenlang mondeling overgeleverd. Professionele zangers, de *aoidoi*, en later de *rhapsoden*, droegen het epos voor tijdens religieuze festivals, aristocratische bijeenkomsten en openbare feesten. De vele herhalingen, vaste uitdrukkingen en bekende epitheta dienden daarbij als geheugensteun voor de voordragers. Pas nadat het Griekse alfabet algemeen ingang had gevonden, werd de tekst op schrift gesteld en kon zij uitgroeien tot een van de belangrijkste werken van de klassieke literatuur. Sinds de oudheid heeft de *Odyssee* talloze schrijvers, kunstenaars, filosofen en componisten geïnspireerd. Het verhaal bleef voortdurend opnieuw worden geïnterpreteerd en aangepast aan veranderende tijden, zonder zijn universele betekenis te verliezen.

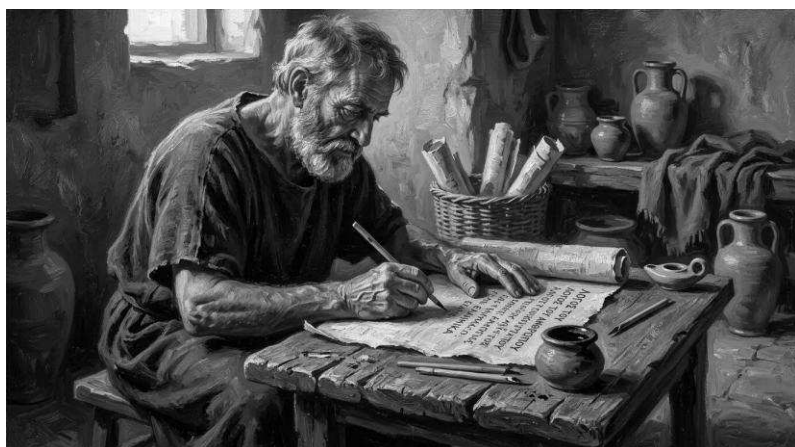
Tot op de dag van vandaag behoort de *Odyssee* tot de meest gelezen en bestudeerde literaire werken ter wereld. De thema's van ballingschap, identiteit, trouw, verlies, volharding en de zoektocht naar een thuis spreken nog steeds tot de verbeelding. Het epos vormt daardoor niet alleen een hoogtepunt van de Griekse literatuur, maar tevens een blijvend cultuurhistorisch document waarin de waarden, overtuigingen en wereldbeelden van de archaïsche Griekse beschaving op uitzonderlijke wijze zijn bewaard gebleven.

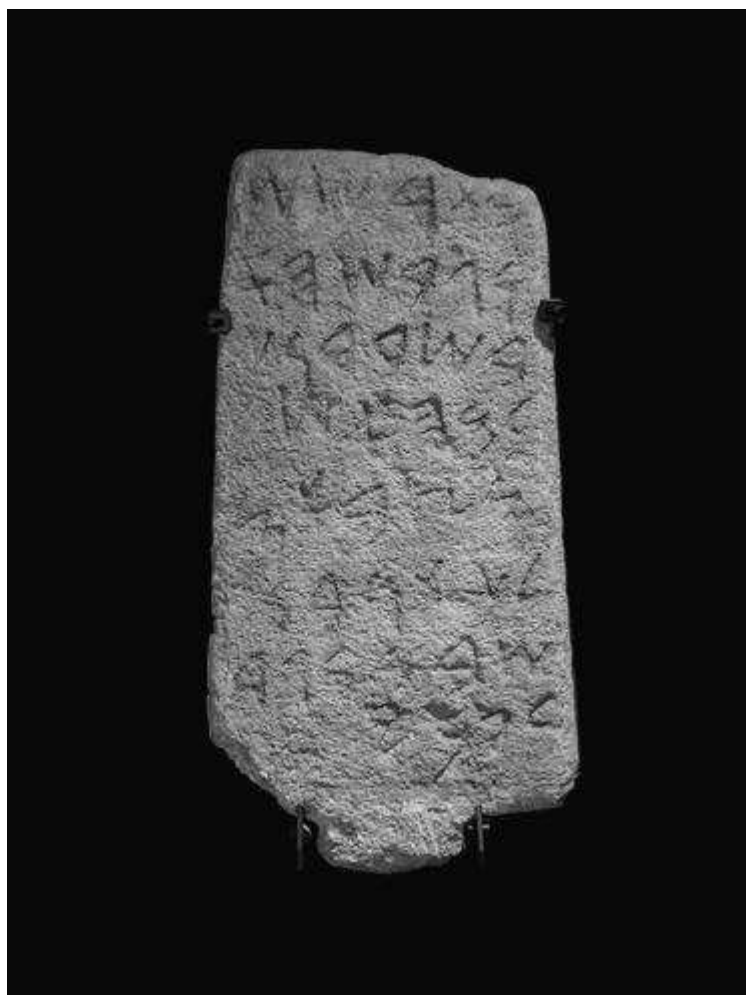
Literatuur

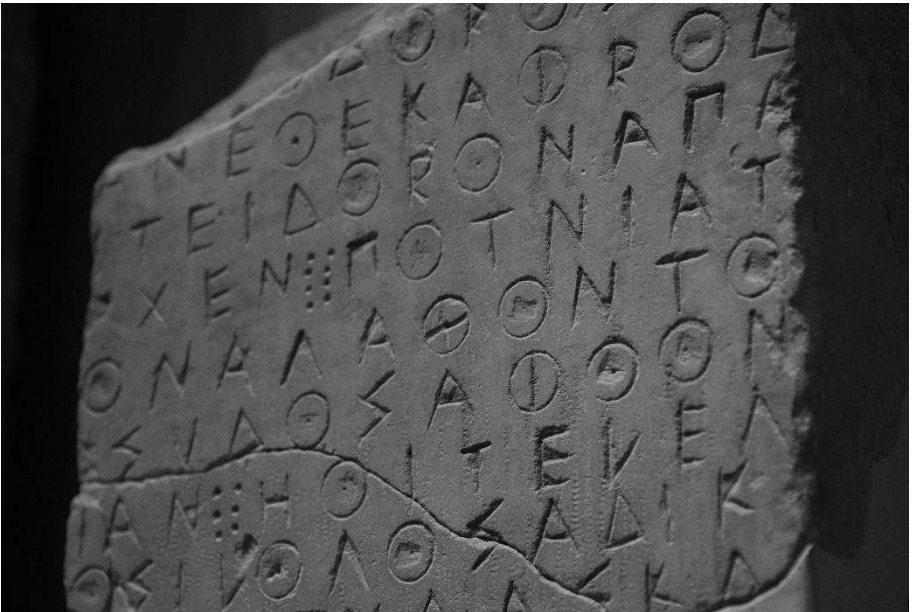
- Boardman, J. *The Greeks Overseas*. London: Thames & Hudson.
- Finley, M. I. *The World of Odysseus*. New York: New York Review Books.
- Hall, E. *The Return of Ulysses*. London: I.B. Tauris.
- Homerus. *Odyssee*. Vert. M.A. Schwartz. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennepe.
- Johnston, S. I. *Ancient Greek Religion*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Morris, I. & Powell, B. (red.). *A New Companion to Homer*. Leiden: Brill.
- Nagy, G. *Homeric Questions*. Austin: University of Texas Press.
- West, M. L. *The Making of the Iliad*. Oxford: Oxford University Press.

DATERING VAN DE ODYSSEE

De vraag wanneer de *Odyssee* precies is ontstaan, behoort tot de meest besproken onderwerpen binnen de klassieke filologie en de cultuurgeschiedenis van de Griekse oudheid. Ondanks meer dan twee eeuwen intensief wetenschappelijk onderzoek bestaat hierover nog altijd geen algemene overeenstemming. De moeilijkheid ligt vooral in het feit dat de *Odyssee* niet kan worden beschouwd als een werk dat in één moment door één auteur werd geschreven. Het epos is het eindproduct van een lange ontwikkeling waarin mondeling overgeleverde verhalen, heldenzangen en regionale tradities gedurende meerdere generaties werden aangepast, uitgebreid en verfijnd. De tekst die tegenwoordig bekendstaat als de *Odyssee* vertegenwoordigt daardoor het sluitstuk van een eeuwenlange literaire evolutie. Onderzoekers proberen de ontstaansgeschiedenis te reconstrueren aan de hand van taalkundige kenmerken, archeologische gegevens, historische verwijzingen en de ontwikkeling van het Griekse schrift, maar deze verschillende benaderingen leiden niet altijd tot dezelfde conclusies. De discussie over de datering weerspiegelt daarmee de complexiteit van een werk dat zich bevindt op de overgang tussen een volledig mondelinge cultuur en een samenleving waarin geschreven teksten geleidelijk een steeds belangrijkere rol gingen spelen.

Illustratie 1. De overgang van mondelinge traditie naar schriftcultuur in de Griekse wereld. Afgebeeld zijn vroege Griekse alfabetinscripties, Fenicische voorbeelden waarop het Griekse alfabet werd gebaseerd, een reconstructie van een Griekse schrijver en aardewerk uit de Geometrische periode met vroege inscripties.

Bronnen: British Museum (Londen); Ashmolean Museum (Oxford); The Metropolitan Museum of Art (New York); Wikimedia Commons.

De meeste onderzoekers plaatsen de uiteindelijke samenstelling van de *Odyssee* in de late achtste of vroege zevende eeuw v.Chr. Deze periode vormt een keerpunt in de geschiedenis van Griekenland. Na de zogenaamde Donkere Eeuwen begon de Griekse samenleving zich economisch, politiek en cultureel krachtig te ontwikkelen. Handelscontacten met het Nabije Oosten namen toe en via de Feniciërs maakten de Grieken kennis met een alfabetisch schriftsysteem dat aanzienlijk eenvoudiger was dan de oudere syllabische schriften uit de Bronstijd. De Grieken pasten dit Fenicische alfabet aan hun eigen taal aan door onder meer klinkers toe te voegen, waarmee zij een van de eerste volledig alfabetische schriftsystemen ontwikkelden. Deze innovatie zou diepgaande gevolgen hebben voor de overdracht van kennis, religie, wetgeving en literatuur. Indien de *Odyssee* inderdaad behoort tot de vroegste grote werken die met behulp van dit nieuwe alfabet werden vastgelegd, dan vertegenwoordigt zij een uitzonderlijk moment in de geschiedenis van de menselijke communicatie: het ogenblik waarop eeuwenoude mondelinge tradities voor het eerst een blijvende geschreven vorm kregen.

Hoewel de introductie van het alfabet een belangrijk hulpmiddel vormde voor het bewaren van lange teksten, betekende dit niet dat de Griekse samenleving onmiddellijk veranderde in een geletterde cultuur. Alfabetisering verliep langzaam en bleef aanvankelijk beperkt tot kleine groepen bestuurders, priesters, ambachtslieden en aristocraten. Het overgrote deel van de bevolking kon niet lezen of schrijven. Verhalen bleven daarom in de eerste plaats voortleven dankzij professionele voordrachtskunstenaars die de heldenzangen uit het hoofd reciteerden tijdens religieuze festivals, aristocratische banketten en openbare bijeenkomsten. Deze zangers, de *aoidoi*, en later de *rhapsoden*, maakten gebruik van een uitgebreid systeem van vaste versregels, terugkerende formuleringen en traditionele epitheta die het memoriseren van duizenden dichtregels mogelijk maakten. De *Odyssee* bleef daardoor nog eeuwenlang een levend uitgevoerd werk, zelfs nadat de tekst in geschreven vorm beschikbaar was gekomen. De geschreven versie verving de mondelinge traditie niet, maar bestond er gedurende lange tijd naast.

